

Odgoj i obrazovanje za kulturno pluralno društvo

Amina Smajović

SAŽETAK: Naš svakodnevni život je obilježen susretima različitih kultura. Često su rezultat globalizacije koja je donijela i velike migracije stanovništva, bile one privremene ili trajne. Interkulturalni susreti su rezultat čovjekove potrebe da živi zajedno sa svijetom, a ne samo u svijetu. Da bi čovjek živio sa svijetom, on mora posjedovati različita znanja u domenu kulture, ali i imati razvijene određene kompetencije. Biti interkulturalno kompetentan znači biti spreman na susrete s pripadnicima različitih kultura, ali i prihvatiti te susrete i posmatrati ih kao bogatstvo, a ne kao potencijalni izvor problema.

U bosanskohercegovačkom društvu redovno imamo priliku razvijati interkulturalne vrijednosti neformalno, a u odgojno-obrazovnom sistemu i formalno. Interkulturalno obrazovanje teži razvoju boljeg razumijevanja kultura u modernom društvu, sposobnosti komunikacije među ljudima koji pripadaju različitim kulturama, ali i proaktivnog djelovanja u smjeru prihvatanja drugog i drugačijeg. Interkulturalizam u obrazovanju nastoji prije svega kod mladih osoba razviti osjećaj pripadnosti zajednici, koja je preduvjet razvoja osjećaja pripadnosti i čovječanstvu u cjelini. Ne postoji neutralan sistem odgoja i obrazovanja. Sistemi su uvijek određeni nizom faktora. Sistem odgoja i obrazovanja je i kulturalno obojen. Interkulturalno kompetentan nastavnik prilagodit će nastavne metode i kurikulum svim učenicima, uvažavajući kulturalne vrijednosti svakog od njih.

U radu ćemo nastojati dati osvrt na temeljne odrednice kulture i pristupe u njenom definisanju. Posebnu pažnju ćemo posvetiti interkulturalnom obrazovanju, te ulozu nastavnika u afirmisanju interkulturalnih vrijednosti.

Ključne riječi: *kultura, interkulturalizam, interkulturalni odgoj i obrazovanje, nastavnik*

Education for a Cultural Plural Society

ABSTRACT: Our daily lives are marked by encounters of different cultures. They are often the result of globalization, which has brought with it large migrations of the population, be they temporary or permanent. Intercultural encounters are the result of man's need to live together with the world, not just in the world. In order for a person to live together with the world, he must possess various knowledge in the domain of culture, but also have certain competencies developed. To be interculturally competent means to be ready for meetings with members of different cultures, but also to accept and view these meetings as a treasure, and not as a potential source of problems.

In the Bosnian society we regularly have the opportunity to develop intercultural values informally, and in the educational system formally. Intercultural education strives to develop a better understanding of cultures in modern society, the ability to communicate among people belonging to different cultures, but also to proactively act in the direction of accepting the other and the different. Interculturalism in education seeks primarily to develop in young people a sense of belonging to their community, which is a prerequisite for the development of a sense of belonging to humanity as a whole. There is no neutral system of upbringing and education. Systems are always determined by a number of factors. The education system is also culturally colored. An interculturally competent teacher will adapt the teaching methods and curriculum to all students respecting the cultural values of each of them.

In this paper, we will try to give an overview of the basic determinants of culture and approaches in its definition. We will pay special attention to intercultural education, and the role of teachers in promoting intercultural values.

Keywords: *culture, interculturalism, intercultural education, teacher*

UVOD

Sadašnjost i budućnost našeg društva je orijentisana na procese međusobnog upoznavanja, razumijevanja različitih kultura i uspostavljanja odnosa, stoga je samo čovjek s razvijenim interkulturalnim vrijednostima poželjna jedinka savremenog društva. Takva jedinka je svjesna činjenice da dostojanstvo jednog čovjeka zavisi od priznavanja svijeta, tačnije kulture kojoj on pripada. Pri tome, kultura ne predstavlja samo kulturni prostor u kojem čovjek živi nego istodobno i proces oljuđivanja, njegovanja duše (Slatina, 2005).

U bosanskohercegovačkom društvu svakodnevno imamo priliku razvijati interkulturalne vrijednosti neformalno, a u odgojno-obrazovnom sistemu i formalno. Nastava usmjerena na razvijanje ovakvih vrijednosti za učenike predstavlja kamen temeljac za uočavanje i shvatanje odnosa koji počivaju na različitostima. Različitost je prilika za učenje i rast svakog pojedinca, pa joj tako i treba prilaziti, kao bogatstvu odgojno-obrazovnih mogućnosti, ali i izazova. Interkulturalnost u odgoju i obrazovanju predstavlja, prije svega, promjenu na socijalnoj razini sa svrhom

osposobljavanja čovjeka da živi sa svijetom, a ne samo u svijetu.

Neizostavna je uloga nastavnika kao medijatora u procesu usvajanja i razumijevanja interkulturalnih vrijednosti, odnosno osvještavanju mladih o njihovoj kulturi, kao i razvoju pozitivnih stavova prema drugim kulturama. Nastava u kojoj su ravnopravno prihvaćene različitosti pojedinaca postaje povoljni medij susreta kultura.

PRISTUPI U DEFINISANJU KULTURE

Ne postoji jedinstvena definicija kulture. Kultura se konstantno ispoljava na razini općeg i posebnog, globalnog i lokalnog, grupnog i pojedinačnog, tradicionalnog i modernog, društvenog i individualnog, te materijalnog i duhovnog. Shodno tome, različiti su i pristupi u određenju kulture. Zajedničko za sve definicije jeste to da je kultura neodvojiva od ličnosti, odnosno da je „rast i razvoj ličnosti nezamisliv izvan kulture“ (Slatina, 2005:63). Kultura održava način na koji posmatramo svijet. To je stil života. Kultura opisuje kakve stvari jesu i služi kao veo ili leće kroz koje se posmatra svijet. Ona definiše stvarnost za pripadnike nekog društva, osigurava im podršku i identitet i određuje okvir za učenje (Stoll i Fink, 2000; Stoll, 1999). Kultura oblikuje i omogućava funkcionisanje ljudskog uma pa su tako i procesi učenja i mišljenja uvijek smješteni u neki kulturni kontekst i uvijek zavise od utilizacije kulturnih resursa (Knežević-Florić, 2005:14). Kluckhohn uočava da je kultura nacrt života koji podržavaju članovi nekog društva, dok Linton navodi da je kultura nekog društva način života njegovih članova, zbirka ideja i navika koje oni uče, koje su im zajedničke i koje prenose s naraštaja na naraštaj (Haralambos i Holborn, 2002; prema Alić, Cerić, Habibović, 2018).

Kultura predstavlja način života, koji je u najvećoj mjeri društveno-generacijski uvjetovan.

Transgeneracijski prenos kulture osigurava njen opstanak. Prenos zbirke ideja i navika s jedne na drugu generaciju odvija se posredstvom odgoja. Odgoj je upućen na kulturu, pri čemu svaki prijenos kulture predstavlja istovremeno i odgojno-obrazovni proces (Slatina, 2005). Slično, Polić (2001) smatra da je odgoj vezan uz kulturu i da se jedino uz kulturu može provoditi. Kao slobodonosan, odgoj ne može služiti ničemu, jer se pretvara u manipulaciju. Da bi bio slobodan, odgoj mora poticati stvaralaštvo, a to može samo ako je na njoj, tj. na slobodi i utemeljen. Nadalje, odgoj je istinski moguć tek unutar određenog kulturnog okvira i ukoliko je zasnovan na historiji. Budući da je odgoj dio određene kulture u kojoj ona kao cjelina nalazi svoj izraz, odgoj je istovremeno i zalag njene budućnosti te je stoga odnos prema odgoju ujedno i odnos prema određenoj kulturi i njenoj budućnosti.

Odgoj unutar određene kulture determiniše procese mišljenja i djelovanja, ispoljene kroz materijalne i nematerijalne kulturne proizvode. Sadržaji kulture su svi eksplicitni i implicitni oblici ljudskog ponašanja; obzirom da je kultura materijalizacija duha, ali i spiritualizacija materije, pripadaju joj ideje, misli i vrijednosti, kao i konkretni proizvodi (Ninčević, 2009). Spiritualni dio kulture čine religijska znanja, vjerovanja, mitologije i legende, poslovice, običaji, način uređenja porodičnog i socijalnog sistema, zakoni, ideologije i drugo. S druge strane, sve što nas okružuje, a nije dio prirode, pripada

materijalizovanoj kulturi. Strugar (2012) pod materijalnom kulturom podrazumijeva nastambe, ceste, mašine, alate, tehnologiju, vozila, odjeću, hranu, lijekove. Za Rota (2008), materijalni dio kulture čini način ishrane, stanovanja, oružja, način odijevanja, saobraćaj, nomenklatura zanimanja. Matsumoto (2003; prema Alić i sar, 2018) o ovoj dihotomiji govori u terminima objektivne i subjektivne kulture. Pri tome, subjektivna kultura se odnosi na nevidljive, manje opipljive i neopipljive aspekte koje dijeli jedna skupina ljudi, kao što su vrednote, stavovi, norme ponašanja i uloge koje prihvataju. Objektivna kultura je konkretan, opipljiv dio kulture, koji se odnosi na proizvode koje ljudi prave, hranu, odjeću i nazive kojima se stvari imenuju. Ove dvije bitne odrednice kulture (materijalnu i nematerijalnu ili subjektivnu i objektivnu) možemo posmatrati kroz *sintagmu ledenog brijega*. Dio koji je vidljiv čini materijalna kultura, dok nevidljivi dio pripada nematerijalnoj kulturi. Puno veći dio brijega je ispod površine vode i on čini osnovu jedne kulture. Objektivna kultura je refleksija subjektivne. Pored ovoga, model *ledenog brijega* ukazuje na to koliko je u nekim trenucima teško razumjeti ljude različitog kulturološkog porijekla - zato što možemo primijetiti vidljive dijelove njihovog *ledenog brijega*, ali ne možemo odmah vidjeti na čemu su oni utemeljeni. S druge strane, model ostavlja mnoga pitanja bez odgovora. Uglavnom se koristi kao prvi korak ka produbljenom razumijevanju kulture, kao prva vizualizacija razloga zbog kojih nam je ponekad teško da razumijemo i „vidimo“ kulturu (grupa autora, 2005). Interkulturalni susreti imaju, stoga, cilj da osvijeste postojanje subjektivnih dimenzija kulture i načina na koji oni određuju mišljenje i djelovanje. Alić i saradnici (2018) navode kako je nevidljivi ili subjektivni dio onaj koji funkcioniše na razini nesvjesnog, oblikujući našu percepciju i naše odgovore na nju. To je upravo onaj aspekt kulture koji dovodi do najvećeg broja interkulturalnih nesporazuma. Dobro interkulturalno razumijevanje omogućuje ljudima da razviju veću osjetljivost naspram skrivenih ili subjektivnih elemenata kulture i olakša im međusobnu komunikaciju.

Pored toga što je kultura odraz svakodnevnog života, način života, ona je i stanje duha pripadnika te kulture. Ljudi postaju kulturni kada teže ideji usavršavanja, cilju i težnji individualnog ljudskog postignuća ili emancipacije. Kultura je privilegija pojedinaca koji stječu znanja i osobine koje su poželjne da bi se ostvario ideal kulturnog čovjeka (Haralambos, Holborn, 2002; prema Alić, 2018). Kultura je neprekidno polazište, ali i ishodište procesa stvaralaštva i humanizacije društva. O jednoj kulturi zaključujemo na osnovu postojanja drugih. Zbog toga je ispravnije govoriti o kulturama, a ne o jednoj (jedinствenoj i nadređenoj) kulturi. Postojanje različitih kultura znači i postojanje kulturnih razlika. Jedan od aktualnih pristupa kulturnim razlikama, kako na naučno-teorijskoj, tako i praktičnoj razini jeste interkulturalizam.

KONCEPT INTERKULTURALIZMA

Interkulturalizam kao pojam danas susrećemo u svim segmentima društva i kulture: umjetnosti, jeziku, književnosti, ideologiji, religiji i sl. Interkulturalizam, kao moderna i aktualna tema u naučnoj i javnoj odgojno-obrazovnoj politici javlja se u 20. stoljeću u Sjedinjenim Američkim Državama kao izraz pragmatičnog interesa za međunarodno približavanje većinskih i manjinskih

etničkih skupina (Katunarić, 1991). Ovim se u početku nastojala smanjiti napetost koja postoji između većinskih i manjinskih skupina, ali i omogućiti približavanje i razumijevanje među njima. Kroz interkulturalne kompetencije teži se ostvarenju otvorenosti prema drugim kulturama, uzajamnog poštovanja, prihvatanja i empatije. Mada se interkulturalizam posmatra kao jedna vrsta poželjnog normativnog zahtjeva (konstrukta) kojim se upotpunjuje shema dobro uređenog poretka, ne može se tvrditi da je interkulturalizam postao sastavni dio vodećih principa savremenih društvenih poredaka. Naprotiv, mnogo je više argumenata za drugu vrstu tvrdnje (Knežević-Florić, 2005).

U Leksikonu temeljnih pedagoških pojmova (Mijatović, 2000) interkulturalizam je definisan kao filozofija pluralne kulturne koegzistencije, aktivnog suodnosa i međusobnog ispreplitanja, razumijevanja, tolerisanja i poštovanja različitih kultura, vjera, svjetonazora, tradicija i drugih osobitosti koje karakterišu manjinu u odnosu na većinu. Ovakvo definisanje interkulturalizma ističe način življenja, tačnije filozofiju života u kulturno pluralnom društvu. Piršl (2005) smatra da interkulturalizam označava jednakopravnu razmjenu i interakciju među kulturama koje su svjesne svojih različitosti i zajedničkih vrijednosti, stvarajući pri tome priliku za dijalog i međusobno obogaćivanje, dok Katunarić (1991) navodi da interkulturalizam isključivo označava stanje duha, pitanje stavova (o učinku interakcije među kulturama). Ove definicije u centar svog predmeta stavljaju mogućnost za dijalog, komunikaciju i interakciju koja postoji među grupama. Koncept interkulturalizma uvijek podrazumijeva susret između različitih kultura. Kulturne razlike koje objektivno postoje kod pripadnika različitih kultura se prihvataju i posmatraju kao bogatstvo, a ne kao potencijalni izvor problema.

Danas se unutar kulture susrećemo s brojnim izazovima i neizvjesnostima. Pored toga, situaciju usložnjava činjenica da su sve pojave povezane i da će se kriza u jednom segmentu društva odraziti i na druge segmente. Upleteni smo u mrežu kulturnih, odgojnih, političkih, ekonomskih, moralnih, religijskih, ekoloških kriza. Ta mreža je danas zamršenija više nego ikad u historiji ljudskog roda (Bratanić, 2006). Od ulaska društva u postindustrijsko doba nastoje se promovisati svi oblici jednakosti i ravnopravnosti. Paradoks je da živimo u društvu čiju svakodnevnicu obilježavaju različiti oblici diskriminacije, isključenosti i socijalne distance. To redovno vodi do dehumanizacije koja je izraz neravnopravnog društvenog poretka. Kultura može imati i isključujuće značenje, te ishodi sukobima, podjelama, neravnopravnim i nejednakim tretmanima. O tim tendencijama govori i Freire (2002), navodeći da vladajućim sistemima odgovara da su ljudi pasivni, a ne aktivni sudionici društva, stoga oni podupiru metode koje onemogućuju slobodu promišljanja, razumijevanja stvarnosti i utjecaja na ljude, čime onemogućuju i bilo kakvu promjenu. Zato su mase ljudi širom svijeta potlačene, osiromašene i obespravljene. Slično stajalište zauzima i Knežević-Florić (2005:98), navodeći kako „ne uzeti u obzir prava pojedinca i njihovu slobodu, znači zauzeti stanovište o identitetu koje bi moglo predstavljati prijetnju ljudskom narodu. Tako bi se iz prava naroda zapravo, izrodili novi oblici potlačenosti.“ Rješenje za takve probleme nalazimo u obrazovanju.

Obrazovanje je značilo vjeru radničke klase da će znanjem dosegnuti onu moć koja bi joj uskratila neuspjeh. Obrazovanje je bilo sredstvo kojim treba emancipirati i integrisati žene, migrante, osobe s invaliditetom, potlačene skupine; sredstvo u borbi protiv gladi, siromaštva, nezaposlenosti, predrasuda (Liessmann, 2008). Obrazovanje ima posebnu odgovornost u izgradnji uzajamno prožimajućeg svijeta. Ono mora pomoći proces stvaranja novog humanizma koji sadrži bitan etički element i pridaje važnost poznavanju i poštivanju kultura i duhovnih vrijednosti različitih civilizacija. Osjećaj zajedničkih vrijednosti i zajedničke sudbine je temelj na kojem se mora zasnivati i bilo kakav oblik saradnje. Obrazovanje tako ima univerzalan zadatak – pomoći ljudima da razumiju svijet i da razumiju druge (Knežević-Florić, 2005). Imajući u vidu sve navedeno, školstvo treba posmatrati kao dio kulturne baštine svakog naroda, a škole kao nosioce kulturnih vrijednosti. Obrazovni sistem treba težiti prihvatanju, razumijevanju, poštivanju razlika i različitosti neovisno o vjeri, nacionalnosti, rasi, političkoj ili klasnoj pripadnosti.

Interkulturalizam se, dakle, odnosi na međusobno poštovanje, suživot i snošljivost koji u konkretnim situacijama omogućava komunikaciju i interakciju, razmjenu stavova, međusobno upoznavanje i vrednovanje, mirno rješavanje sukoba, pa i na kraju, jednake šanse, prilike i tretman u obrazovanju. Tako interkulturalni odgoj i obrazovanje postaje imperativ za razvoj interkulturalnih kompetencija i interkulturalne osjetljivosti. Biti interkulturalno kompetentan znači biti svjestan kulturne relativnosti pri čemu ne postoji univerzalan, jedinstveni, općeprihvaćeni način ponašanja i djelovanja. Naša ponašanja su kulturno uvjetovana i kao takva, promjenjiva i različita. Piršl i Benjak (2003) navode kako u interkulturalnoj komunikaciji naglasak nije na kulturnim karakteristikama pojedinca, već na komunikacijskom procesu koji se odvija između sudionika različitog kulturnog porijekla, koji međusobno dolaze u posredan ili neposredan kontakt. Stoga, biti interkulturalno komunikacijski kompetentan znači biti sposoban približno shvatiti misli druge osobe, bez obzira slagali se s njenim načinom razmišljanja ili ne.

PREMA INTERKULTURALIZMU U OBRAZOVANJU

Kada promišljamo o interkulturalnom obrazovanju, možemo krenuti od vječne pedagoške dileme koja razmatra probleme esencije i egzistencije („ja“ ili „zajednica“). Interkulturalni odgoj i obrazovanje možemo posmatrati imajući u vidu te dileme, ispoljene kroz pedagoške refleksije. Jedna od njih pojedinca fokusira u društveno-materijalni, a druga u duhovno-unutrašnji svijet. Shodno tome, ključno pitanje prve refleksije je: *Šta treba da radim*, a druge: *Kakav trebam da budem?* Ova pitanja dolaze do izražaja pri susretu s pripadnicima drugih kultura. Suština pedagogije egzistencije je priprema za život u društvu punom različitosti, heterogenosti, drugog i drugačijeg (interkulturalnom društvu), dok je suština pedagogije esencije razvoj ličnosti. Ove dvije pedagogije ne djeluju nezavisno jedna od druge. Postoji i treća orijentacija koja nastoji prevladati jaz između ove dvije refleksije. Interkulturalni odgoj i obrazovanje odražava treću orijentaciju. Knežević-Florić (2005) navodi kako je naše

samorazumijevanje ko smo mi, pa i naš osjećaj samopoštovanja i digniteta usko vezano sa snagom našeg kolektivnog identiteta (mi) koji opet u velikoj mjeri zavisi od naše sposobnosti i spremnosti da uvažavamo grupu kojoj pripadamo. Dakle, cilj interkulturalnog odgoja i obrazovanja nije i ne smije biti samo osposobljavanje i priprema za život, već i formiranje ličnosti kroz osposobljavanje i pripremu za život, te kroz samo življenje u kulturno pluralnom društvu i za kulturno pluralno društvo. Interkulturalno obrazovanje se u školovanju mladih prvenstveno mora usredotočiti na interakciju, ne na apstrakciju (Perotti, 1995).

Interkulturalni odgoj i obrazovanje podrazumijeva obrazovni pristup koji teži promociji i razvoju boljeg razumijevanja kultura u modernom društvu, sposobnosti komunikacije među ljudima koji pripadaju različitim kulturama, fleksibilnijeg stava prema kulturalnim razlikostima u društvu, veće spremnosti aktivnog uključivanja u socijalnu interakciju s ljudima drugog kulturalnog porijekla, te prepoznavanja osnovnih odlika ljudske prirode kao nečega što im je zajedničko (Ouellet, 2011). Osnovna zadaća interkulturalizma u obrazovanju je učiniti mladi naraštaj svjesnim svoje nacionalne samobitnosti, ali i razvijati sposobnost prihvatanja različitosti, što je moguće učiniti razvijanjem osjećaja pripadnosti svojoj zajednici, ali ne samo njoj, nego i čovječanstvu u cjelini (Spajić-Vrkaš, 1993). To znači da interkulturalnim odgojem i obrazovanjem treba razviti drugačije, prihvatljivije načine ponašanja ljudi u svakodnevnom životu. Kulturne razlike su bogatstvo koje daje izvrsnu podlogu za razvoj brojnih kompetencija i kod nastavnika i kod učenika, koje pomažu u prihvatanju i razumijevanju drugog i drugačijeg, te doprinose razvoju humanistički orijentisanog društva.

Razvoj interkulturalnih komeptencija jedan je od važnih zadataka odgojno-obrazovne ustanove, naročito u društvu obilježenim velikim migracijama stanovništva. Cilj odgoja i obrazovanja u pravcu interkulturalizma se ogleda u priznavanju kulturnih različitosti i vrijednosti koje one nose sa sobom. Upravo u ovom smjeru su osmišljeni i programi koji afirmišu interkulturalizam. Programi interkulturalnog odgoja i obrazovanja u školama najčešće su usmjereni na odgoj i obrazovanje za kulturni pluralizam, međusobno razumijevanje i saradnju, učenje o kulturalnim razlikama, kulturalno razumijevanje i prihvatanje. Adekvatni programi podrazumijevaju i odgovarajuće stručno usavršavanje nastavnika o interkulturalnom obrazovanju. Stoga se danas u evropskom kontekstu nastoji sve više osposobljavati nastavnike za promicanje ideje o međusobnom razumijevanju i uvažavanju različitih kulturnih zajednica, što njihovom obrazovanju daje interkulturalno obilježje (Sekulić-Majurec, 1996). Interkulturalna pedagogija priprema nastavnike, učenike i roditelje za susrete s drugim kulturama. Ona je utemeljena na potrebi za uspješnim susretima među različitim kulturama, za boljim opažanjem vlastite kulture, za sposobnošću relativiziranja i istraživanja novih puteva suživota i saradnje s drugim kulturama. Interkulturalna pedagogija ne zahtijeva samo skup znanja i kompetencija, nego i stanje duha koji razvija veću sposobnost tolerancije i dvoznačnosti, otvorenost prema drugim vrijednostima i drugim ponašanjima (Sablić, 2009). Biti interkulturalno odgojen i obrazovan

znači biti spreman *učiti* o razlikama, *činiti* i *djelovati* na kulturno prikladan način, *živjeti* s drugim i drugačijim, *biti* spreman na interaktivne dinamične susrete, *vrednovati* i *vjerovati* kroz interkulturalne okvire.

Osamdesetih godina prošlog stoljeća formulirana su i opća načela na kojima počiva interkulturalni odgoj i obrazovanje:

- utemeljenost na ravnopravnom prihvatanju različitosti pojedinaca i skupina;
- prihvatanje kulturnih, jezičnih i ostalih različitosti kao izvora učenja i obogaćivanja nastavnog procesa;
- izbjegavanje etnocentrizma;
- zajamčivanje jednakih mogućnosti za sve učenike i suprotstavljanje svim oblicima diskriminacije, rasizma, ksenofobije i dr.;
- razvijanje interkulturalnog obrazovanja kao procesa uzajamnosti, saradnje, jednakosti, obogaćivanja i stvaranja zajedničkih vrijednosti (Hrvatić, 2007).

Nabrojana načela predstavljaju polazište za izradu programa interkulturalnog obrazovanja u nastavnom procesu. Interkulturalni odgoj i obrazovanje nezaobilazan je faktor u procesu međusobnog upoznavanja, razumijevanja različitih kultura i uspostavljanja pozitivnih relacija. Jedan od primarnih ciljeva interkulturalnog odgoja i obrazovanja je naučiti kako živjeti zajedno. Navedeni cilj se može i treba ostvarivati u školama. Ovaj oblik obrazovanja često traži i promjene kurikuluma. Interkulturalno kompetentan nastavnik prilagodit će nastavne metode i kurikulum svim učenicima koristeći kooperativno i saradničko učenje; prilagodit će nastavnu građu i vježbe, praćenje i vrednovanje postignuća učenika bit će s ciljem podizanja samopouzdanja i poštovanja prema svim učenicima (Baatelan, 2001). Umijeće odgoja i obrazovanja se ne ogleda u nametanju ideja, stavova, vrijednosti, već je u svemu tome potrebno pobuditi duh, razmišljanje, kreativnost. Treba naglasiti da odgoj i obrazovanje o kulturnim razlikama ili kulturnom razumijevanju iskazuje pravo na razlike, ne diskriminaciju zbog njih (Sekulić-Majurec, 1996). Čini se nužnim da nastavnik u pedagoškom radu osvijesti ovu ideju, te da je posreduje svojim učenicima. Različitost je prilika za učenje i rast svakog pojedinca, pa joj tako i treba prilaziti, kao bogatstvu odgojno-obrazovnih poticaja, mogućnosti, ali i izazova.

Peko, Mlinarević i Jindra (2005) uočavaju da je interkulturalnost nikada dovršen put koji se ostvaruje u trajnoj dijalektici između jedinstva i različitosti, institucije i intuicije, sveopćenitosti i posebnosti, sjećanja i budućnosti, vjerovanja i svjedočenja, odgovora i svakodnevnih zahtjeva, otvaranja i zatvaranja. Jedino ozbiljni proces interkulturalizma, koji vodi računa o svim sastavnicama puta koji treba preći nadvladava zatvaranja i otvara za traženje onog jedinstva koje ne umrtvljuje različitost. Interkulturalni odgoj i obrazovanje nije ciklički proces i nema karakter prolaznosti. To je proces koji se nikada ne zatvara, to je proces stalnog učenja, usvajanja znanja, specifičnih umijeća i vještina. Svaka nova situacija rađa niz pravaca prema kojim nastavnik može da vodi svoje učenike, pri čemu svaki pravac grana nove zaključke, od kojih svaki nadalje može poslužiti kao uvod u novo razumijevanje.

Interkulturalni odgoj i obrazovanje usko su vezani s iskustvenim učenjem. Ono počinje onoga dana kada i čovjekov život, i traje do završetka čovjekovog života. Navedeno traži da se interkulturalni odgoj i obrazovanje pojavljuje kao težnja za potvrđivanjem izvornih kulturnih identiteta onih etničkih skupina koje žive u multikulturalnim društvima. Međutim, ono nije bitno samo u multikulturalnim društvima, već u svakom društvu, jer samo time možemo govoriti o međusobnom uvažavanju, razumijevanju i promicanju istinskih vrijednosti. Učeci dijete da cijeni i vrednuje svoj identitet, kulturološki, te ostavljajući mu prostora i za kritičko promatranje određenih parametara, doprinosimo učenju razumijevanja i poštovanja druge kulture.

ULOGA NASTAVNIKA U PROMICANJU INTERKULTURALNOG OBRAZOVANJA

U realizaciji interkulturalnog odgoja i obrazovanja, mnogi autori ulogu nastavnika posmatraju sa stajališta očekivanih ishoda nastave, ali i postupanja u konkretnim nastavnim situacijama. Tako Piršl (2007) u prvom redu ističe odgoj i obrazovanje bez stereotipa i predrasuda, te spremnost i sposobnost nastavnika za promjene i prihvatanje interkulturalnih načela i principa. Sparks i Verner (1995) opisuju nastavnika kao kulturnog medijatora i izvršitelja promjena, kreatora strategija, modula i radionica koje su u potpunosti oslobođeni bilo kakvih predrasuda, a koje promiču obrazovanje u duhu interkulturalizma. Značajno su pozitivni stavovi prema različitostima, primjena tehnika poučavanja koji su primjereni različitim etničkim skupinama, poznavanje odlika različitih kultura, razumijevanje značenja određenih pojmova i procesa (enkulturacija, rasizam, asimilacija, stereotipi i predrasude). Ladson-Billings (2000) ističe dodatni izazov nastavnicima da upoznaju, poštuju i vrednuju jezične i kulturne različitosti svojih učenika, iskoriste bogatstvo različitih vrijednosti, iskustava i stavova u razredu za bolje međusobno razumijevanje kako bi postali kulturno relevantni i uspješni nastavnici. Nastavnici su središnje figure u prenošenju interkulturalne dimenzije kurikulumu i stvaranju okruženja uzajamnog poštovanja, razumijevanja i prihvatanja. Stoga bi trebalo da osvijeste vlastiti pristup poučavanju te uvide da li svojim načinom rada podržavaju individualne potrebe učenika, potiču li poštovanje kulturnih razlika i saradničke oblike učenja (Buterin, 2011).

Javlja se pitanje šta stvarno nastavnik u pragmatičnom smislu može uraditi u cilju promicanja interkulturalnog obrazovanja.

Pred nastavnikom stoje brojni interkulturalni izazovi. Ti izazovi se mogu uspješno prevladati prvo priznanjem i voljom za cjeloživotno učenje, za cjeloživotni rast, za autorefleksijom svoga rada. Jedan od načina ostvarivanja ovih uslova je stručno usavršavanje. Caneva (2014) piše o italijanskim nastavnicima koji se redovno susreću sa teškoćama prilikom primjene interkulturalnih načela poučavanja u nastavnim situacijama. Nastavnici su, kroz istraživanje, ukazali na potrebu za profesionalnom podrškom koja će biti konstanta, kroz proces stručnog usavršavanja (prema Nikšić Rebihić, Dedić Bukvić, 2019).

Interkulturalizam u obrazovanju treba da doprinese osvještavanju mladih o njihovoj kulturi, ali i razvoju pozitivnih stavova prema drugim kulturama. Zato su

jako bitne promjene u nastavnim planovima i programima, te posvećivanje veće pažnje interkulturalnim sadržajima. U promicanju interkulturalnog obrazovanja jako korisne mogu biti radionice na različite teme iz domena interkulturalnog obrazovanja, programi interkulturalnog učenja (razmjena učenika, profesora ili odjeljenja), posjete određenim institucijama, izleti, ekskurzije, predavanja itd. Ono što se čini nužno jeste da škola, ako želi promovirati interkulturalne vrijednosti, treba da slijedi načelo jedinstvenosti i dosljednosti. Naime, kultura škole je duh škole koja daje uvid u vrijednosnu strukturu te škole. Stoga je važno da svi direktni i indirektni sudionici odgojno-obrazovnog rada u školi teže ka izgradnji interkulturalne filozofije škole kroz formalni i neformalni kurikulum, nastavni i vannastavni rad, školske i vanškolske aktivnosti.

Da bi nastavnik mogao promicati interkulturalno odgajanje i obrazovanje, on mora posjedovati određene kompetencije. Nastavnici su jedan od ključnih faktora kvaliteta nastave i učenja u školskoj instituciji i kvaliteta školskog sistema u cjelini. Nastavnik ima sve veću ulogu medijatora i postaje povoljni medij susreta kultura kojima bogati sadržaje nastave (Kragulj, Jukić, 2010). Selye (1997) govori o razvoju interkulturalizma kroz kognitivnu, afektivnu i konativnu dimenziju. Kognitivna dimenzija obuhvata znanje o sebi i drugima, poznavanje vlastite kulture, ali i drugih kultura, jezik, komunikaciju i interakciju. Afektivna dimenzija se odnosi na osjećanja, empatiju prema drugim kulturama i skupinama, osjećaj otvorenosti, odgovornosti, poštovanje i razumijevanje; dok bihevioralna uključuje ponašanje, konkretne postupke i aktivnosti, međusobno povezivanje, djelovanje i prilagodbu.

Le Roux (2002) navodi kako nastavnik u interkulturalnom razredu treba:

- kreirati takav oblik učenikove samopercepcije koja će mu omogućiti pozitivna iskustva;
- inicirati uvjete za pozitivno samopoimanje vodeći brigu o svim učenicima u razredu;
- osigurati poticajno razredno okruženje za obrazovna postignuća i socijalne odnose;
- poticati kooperaciju u razredu bez obzira na etničke i kulturne granice;
- poticati osjećaje i stavove međusobnog poštovanja, razumijevanja, oslobađanja od predrasuda zalažući se za ljudsko dostojanstvo;
- biti zainteresovan za dobrobit svakog učenika bez obzira na etničko porijeklo;
- biti pravedan, konzistentan i otvoren, te se istinski jednako odnositi prema svim učenicima.

Ostvarivanje svih ovih zadataka ili barem većine od njih daje učenicima osjećaj sigurnosti koji im je neophodan da bi školu posmatrali kao sigurno mjesto, mjesto u kojem su zaštićeni, ali i prihvaćeni onakvi kakvi jesu, bez obzira na njihovo porijeklo, materijalno i socijalno stanje. Škola je nosilac temeljnih vrijednosti. Od škole se očekuje da prenosi veći broj i drugačiju vrstu vrijednosti nego što je to ranije bilo. Mi ne živimo u jedinstvenoj kulturi gdje većina ljudi ima iste poglede o tome šta je ispravno, a šta ne; šta dobro, a šta ne. Naši životi su isprepleteni, ne postoji čovjek koji nije pod utjecajem drugih ljudi koji pripadaju drugim kulturama. To znači da bismo mi u nekim drugim okolnostima bili

neki drugi ljudi, a naša kultura neka druga kultura (Eidsvaga, 2007). Razumijevanje života kao onog u čijoj osnovi leži kulturni relativizam činio bi svaki pokušaj komuniciranja i sporazumijevanja nemogućim. Kulturni pluralizam daje priliku raznovrsnostima kulturnih vrijednosti koje egzistiraju u jednom društvu. Pogrešno bi bilo kulturni pluralizam shvatiti samo kao postojanje različitih kultura i različitih vrijednosti koje te kulture zastupaju. U osnovi pluralizma je i svijest o postojanju zajedničkih vrijednosti, bez kojih bi se svako društvo raspalo. Svaki pojedinac se odlikuje normama koje su zajedničke (vrijede za sve ljude), grupne (karakteristične samo za pripadnike jedne grupe) i idiosinkretičke (svojevrsne samo njemu). Svaki čovjek je kulturalno neponovljiv, kao što je i neponovljiv susret dva čovjeka. Zbog toga su kulturološke razlike bogata riznica poticaja za rast i učenje svakog pojedinca. Kulturne različitosti su bogatstvo koje otvaraju vrata svijeta.

ZAKLJUČAK

Struktura globalizacijskog društva pred odgajatelje stavlja veliki izazov. Kako je škola prostor i mjesto u kojem se čovjek (su)oblikuje, nužno je da se preuzme breme podrške u oblikovanju čovjeka za život i budućnost.

Smisao odgojno-obrazovnog nastojanja jeste priprema i osposobljavanje mladih za učešće u različitim društvenim procesima. Uzimanje učešća i sudjelovanje u aktivnostima društva zahtijeva poznavanje, ali i poštovanje ljudskih prava, jednakosti, načela i principa interkulturalizma. U svjetlu današnjih socijalnih i ekonomskih promjena sve više se govori o međusobnom razumijevanju i uvažavanju drugih kultura, običaja, religija, nacionalnosti.

Budući da je nastavnik najistureniji akter u nastavnom i odgojnom procesu, njegov utjecaj je i najveći. Stoga, neizostavna je uloga nastavnika u posredovanju u usvajanju i razumijevanju interkulturalnih vrijednosti kroz razvoj pozitivnih relacija. Te vrijednosti treba promovirati u što ranijoj dobi i u svakoj prilici. Interkulturalni susreti treba da doprinesu osvještavanju mladih o njihovoj kulturi, ali i razvoju pozitivnih stavova prema drugim kulturama, traganju za adekvatnim formama dijaloga i rješavanja sukoba. Prihvatanje drugoga ne čini neku ekskluzivnu moć pojedinca, nego zapravo čini osnovu poželjnog ponašanja, jer ne prkosi pravu drugoga. Interkulturalni odgoj i obrazovanje nije izbor, ono je stvar emancipacije svakog pojedinca, ali i što je još važnije, pravo drugoga i drugačijeg.

LITERATURA

- Alić, A. (2018). *Kulturalni modeli odgajanja: Uvod u antropologiju porodice*. Sarajevo: Perfecta
- Alić, A., Cerić, H., Habibović, S. (2008). *Obilježja kulture mladih: Istraživanja i osvrti*. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Batelaan, P. (2000). Preparing schools for a multicultural learning society. *Intercultural Education*, 11(3), 305-310. Dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14675980020002457>, datum posjete: 15.08.2020. god.
- Bratanić, M. (2006). *Paradoks odgoja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- Buterin, M. (2011). Promicanje interkulturalizma u školskom okruženju. *Acta Iadertina*, 8(1), 1-9. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/190087>, datum posjete: 31.08.2020. god.
- Eidsvaga, I. (2007). *Dijete, nastavnik i škola: ideje za inspiraciju i za djelovanje*. Sarajevo: Helsinški komitet za ljudska prava Bosne i Hercegovine.
- Freire, P. (2002). *Pedagogija obespravljenih*. Zagreb: ODRAZ – Održivi razvoj zajednice.
- Grupa autora (2005). *T – Kit. Interkulturalno učenje*. Beograd: Grupa „Hajde da...“.
- Hrvatić, N. (2007). Interkulturalna pedagogija: nove paradigme. *Pedagoški istraživanja*, 4(2), 241-254. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=174864, datum posjete: 15.08.2020. god.
- Katunarić, V. (1991). Jedan uvod u interkulturalizam. *Thelme*, 37(2), 111-132.
- Katunarić, V. (1996). Tri lica kulture. *Društvena istraživanja*, 25/26(5), 831-858. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/31760>, datum posjete: 12.08.2020. god.
- Knežević-Florić, O. (2005). *Pedagogija razvoja*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kragulj, S., Jukić, J. (2010). *Interkulturalizam u nastavi*. Osijek: Obrazovanje za interkulturalizam.
- Ladson-Billings, G. (2000). Fighting for our lives: Preparing teachers to teach African American students. *Journal of Teacher Education*, 52, 206-214.
- Le Roux, J. (2002). Effective educators are culturally competent communicators. a. *Intercultural Education*, 13(1), 37-48.
- Liessmann, K.P. (2008). *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Mijatović, A. (2000). *Leksikon temeljnih pedagoških pojmova*. Zagreb: Edip.
- Nikić Rebihić, E., Dedić Bukvić, E. (2019). Interkulturalne dimenzije habitusa savremenog učitelja. *DHS*, 1 (7), 177-194.
- Ninčević, M. (2009). Interkulturalizam u odgoju i obrazovanju: drugi kao polazište. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 7 (1), 59-83. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/38800>, datum posjete: 10.08.2020. god.
- Ouellet, F. (1991). *L'Education interculturelle-essays sur contenu de la formation des maitres*. Paris: Editions L'Harmattan.
- Peko, A., Mlinarević, V., Jindra R. (2005). *Interkulturalno obrazovanje učitelja – šta i kako poučavati*. Dostupno na: <https://bib.irb.hr/datoteka/398878>. Interkulturalno obrazovanje ucitelja__sto_i_kako_poucavati.pdf, datum posjete: 25.04.2020. god.
- Perotti, A. (1995). *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
- Piršl, E. (2005). *Verbalna i neverbalna interkulturalna komunikacija*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka
- Piršl, E., Benjak, M. (2003). Humanistički odgoj – temelj interkulturalizma. U: Pavličević-Franić, D., Kovačević, M. (ur.). *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini II*, 182-192. Dostupno na: <https://www.bib.irb.hr/334250>, datum posjete: 25.04.2020. god.
- Polić, M. (2001). *Čovjek - odgoj – svijet*. Zagreb: Radionica Polić.

- Puzić, S. (2007). Interkulturalno obrazovanje u europskom kontekstu: Analiza kurikuluma odabranih europskih zemalja. *Metodika* 15, 8(2), 373-389. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/38747>, datum posjete: 13.08.2020. god.
- Rot, N. (2008). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavid za udžbenike i nastavna sredstva.
- Sablić, M. (2009). *Sukonstrukcija interkulturalnoga kurikuluma*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Sekulić-Majurec A. (1996): Interkulturalizam u obrazovanju – osnova multikulturalnog društva. *Obnovljeni život*, 51(6), 677-687. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/2219>, datum posjete: 25.04.2020. god.
- Slatina, M. (2006) *Od individue do ličnosti: uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*. Zenica: Dom štampe.
- Spajić-Vrkaš, V. (1993). Kultura i škola. U: Drandić, B. (ur.), *Priručnik za ravnatelje*, 147-177. Zagreb: Znamen.
- Sparks, W.G., Verner, M. E. (1995). Intervention Strategies in Multicultural Education: A Comparison of Pre-service Models. *Physical Educator*. Vol. 52(4), 170-181.
- Stoll, L. (1999). School Culture: Black Hole or Fertile Garden for School Improvement? U: Prosser, J. (ur.), *School Culture*. London: P.C.P.
- Stoll, L., Fink, D. (2000). *Mijenjajmo naše škole: Kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu škola*. Zagreb: Educa.
- Strugar, V. (2012). Sadržaji kulture i kurikulum. U: Hrvatić, N., Klapan, A. (ur.) *Pedagogija i kultura: teorijsko-metodološka određenja pedagoške znanosti (znanstvena monografija)*, 378-388
- Vuković, N. (2011). Izazovi školskom pedagogu. *Napredak*, 152(3-4), 551-566. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/82792>, datum posjete: 25.04.2020. god.

INFORMACIJE O AUTORU

Amina Smajović

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Franje Račkog 1, 71 000 Sarajevo
e-mail: amina.smajovic@ff.unsa.ba